

RAGANŲ KALNAI MOLĖTŲ RAJONO JONIŠKIO APYLINKĖSE

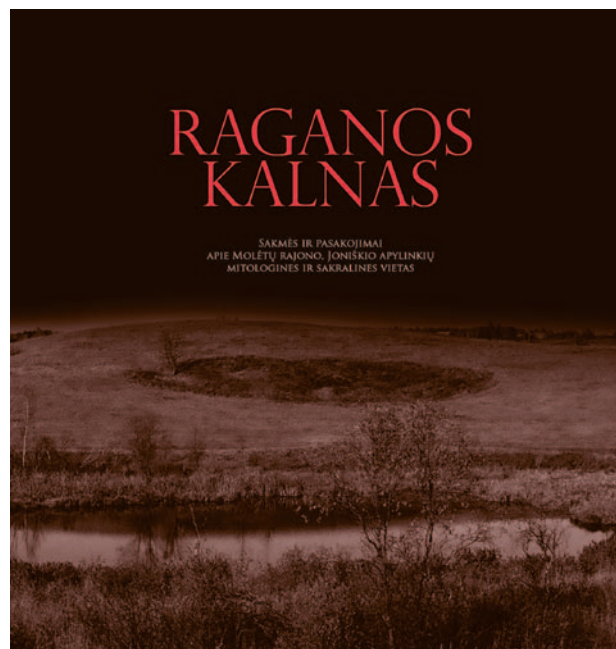
Nijolė LAURINKIENĖ

2016 m. pasirodė Ritos Balkutės sudarytas tautosakos rinkinys „Raganos kalnas: sakmės ir pasakojimai apie Molėtų rajono Joniškio apylinkių mitologines ir sakralines vietas“ (Balkutė 2016).

Taip jau susiklostė, kad Lietuvoje šventosioms mūsų krašto vietoms skiriamas nemažas mokslininkų – istorikų, etnologų, mitologų – dėmesys. Turimi omenyje Vykinto Vaitkevičiaus Žemaitijos, Aukštaitijos, Joniškio rajono šventviečių sąvadaai su apibendrinimais, Rimanto Balsio mūsų senųjų šventviečių, šventyklų tyrimai (Vaitkevičius 1998, Vaitkevičius 2006, Vaitkevičius 2017; Balsys 2015, Balsys 2017). Mūsų sąmonėje, matyt, dar išliko poreikis, būdingas tradicinių visuomenių žmogui, skaidyti supančią erdvę į šventą ir pasaulietišką, kitaip tariant, į sakralią ir profanišką. Nuo seno būdavo telkiamasi apie šventvietes, kurios buvo ne tik religinių ritualų, aukojimų dievams inscenizavimo vietos, bet ir tie centrai, kurie mus sutelkdavo kaip tautą, etnosą ar bent jau kaip bendruomenę, sustiprindavo mus dvasiškai. Todėl tie šventviečių tyrimai, galbūt ir vaizduotėje vykusieji mitinių įvykių, susijusių su tam tikromis vietomis, fiksacijos, kaip kad kalbamu atveju, turi nemažą reikšmę.

Aptariamoje knygoje skelbiama pačios R. Balkutės surinkta tautosaka, kurią ji kaupia jau kelintas dešimtmetis ir su dideliu entuziazmu. Kai kurie į rinkinį sudėti tekstai užrašyti kartu su kolegomis (I. Grigelevičiūte, V. Musteikiu, I. Umbrasaite, N. Baniūnu ir kt.) įvairiose ekspedicijose. Ši knyga – ne pirmasis autorės užfiksuotos tautosakos, atrinktos ir parengtos spaudai medžiagos rinkinys. Tačiau aptariamoji knyga pranoksta ankstesnes profesionaliu parengimu, yra tinkama naudoti moksliniais tikslais. Be to, leidinys iliustruotas pačios R. Balkutės knygoje minimų vietų, kulto objektų, pateikėjų, kaimų ir juos supančio landšafto nuotraukomis. Knyga parengta su meile, suvokiant savo veiklos prasmę ir vertę.

Autorės pasirinktas regionas komplikuotas, kadangi jis yra dvikalbis. Be lietuvių kalbos, čia vartojama *po prostu* – lenkų kalbos pagrindu susiformavusi kalba (dar vadinama paprastąja lenkų kalba). Dėl tos kalbiniu požiūriu sudėtingos situacijos menkai rinkta tautosaka apie Vilnių, Švenčionių, Šalčininkų rajonuose. Ši spraga seniai

Raganos kalnas: sakmės ir pasakojimai apie Molėtų rajono Joniškio apylinkių mitologines ir sakralines vietas. Sudarė R. Balkutė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis kultūros centras, 2016.

jaučiama ir greitai neištaisoma, nes vyresnės kartos gyventojų mažai belikę. O žodinė tradicija čia įdomi, vertinga, neretai atspindinti gana gilius ir senus šio regiono žmonių mąstymo, mentaliteto klotus.

Rinkinyje pateikiama nelietuviška tautosaka slavistės Jelenos Konickajos išversta į lietuvių kalbą ir skelbiama po teksto originalo kalba. J. Konickaja yra ir šios tarmės tekstų redaktorė. Lietuviškus tarminius tekstus redagavo kalbinkas Aloyzas Vidugiris. Rengiant knygą talkino Vykintas Vaitkevičius, padėjęs sudaryti Joniškio apylinkių svarbesnių mitologinių, sakralinių objektų ir vietų žemėlapi.

Knygoje publikuojama tautosaka rinkta ne tik Molėtų rajono Joniškio apylinkėse, bet ir Švenčionių rajono Labanoro ir Pabradės apylinkėse. Renkant medžiagą aplankyti 48 kaimai, aprašyti daugiau kaip 33 sakraliniai objektai. Skelbiami tekstai atrinkti ir grupuojami pagal kaimus. Tekstai pateikti dialogo forma, tad atspindi tautosakos rinkėjo ir pateikėjo gyvą ir autentišką pokalbį.

Knyga ne be reikalo pavadinta „Raganos kalnu“. Ragana šiose apylinkėse – itin pamėgtas

mitinis personažas. Ji siejama su kalnu keliose skirtingose vietovėse. Pavandenės kaime prie Pravalos ežero yra Raganos kalnas. Bendžiukų kaime, prie Narakio ežero, taip pat yra Raganų kalnas. Savidėnų kaime trys kalnai (Paąžuolių, Vaidulų, Pasiekos), prie kurių driekiasi Baltaramiejaus bala, taip pat laikoma raganų buveine. Galiausiai Sosnukos kaime yra vietovė pakalnėje – Raganautišké, kur, kaip tikėta, raganos gyveno ir čia kas nors vaidendavosi. Sakoma, kad kalną jos prijuostėmis supylusios (6–8). Raganos vaizduojamos su šiose vietovėse joms būdingais atributais – pasišiaušusiais plaukais, skrendančios piestoje, su raudonu liežuvium (83, 133). Be to, jos pasižymi kanibalizmu – gaudo ir kepa vaikus (83). Nieko stebėtino, kad ragana čia turi ir laumės bruožų. Jos neretai painiojamos. Tos paslaptingos moteriškos esybės vienos Lietuvos vietovėse pavadinamos laumėmis, kitose – raganomis (Rytų Lietuvoje), o dar kitur – laumėmis raganomis. Reikšmingas yra knygoje atsiskleidžiantis raganų ryšys su kalnais ir vandens telkiniais. Pastarieji neretai atlieka tarpininkų tarp skirtingų mitinio pasaulio lygmenų funkciją. Pačios raganos, kaip sprendžiama iš mūsų tikėjimų, matyt, buvo tai vienoje, tai kitoje mus supančio pasaulio zonoje – danguje, ant žemės, vandenyje ir požemyje. Taigi, raganų sąsaja su kalnais ir vandens telkiniais pagrįsta jų prigimtimi ir polifunktionalumu, pasireiškiančiu glaudžiu santykiu su priešingais pasaulio poliais. Be to, kaip sakoma R. Balkutės ir I. Gigelevičiūtės surinktoje ir publikuojamoje medžiagoje, jos pasižymi maginiais gebėjimais – gali paversti žmogų varle ar žalčiu (83). Viena knygoje pateiktų sakmių nusipelnė išskirtinio dėmesio: joje pasakojama apie raganas, kurios ant trijų čia minėtų Savidėnų kaimo kalnų, saulei leidžiantis, lenkiškai giedodavo giesmę apie baltą žasį su raudonom kojoms, vaikščiojančią po balą (132). Žąsis čia asocijuojasi su pačia ragana (plg. Mato Pretorijaus laumės, kaip vandens nimfos, interpretaciją, kuri, anot istoriko, nadruvių įsivaizduota panaši į moterį, „tikrai rankų plaštakos ir kojų pėdos esančios kiek plokščios“; žr. BRMŠ III: 229). Ši sakmė yra panašaus siužetinio tipo, kaip iki šiol unikaliai laikyta kažkada Dubingių apylinkėse (Molėtų r.) užrašyta sakmė „Lauמיų sutartinė“, pasakojanti apie laumes, kurios viena nuo kitos nutolusios per kelis kilometrus, dainuoja tą pačią sutartinę (žr. LTR 4106/22; Vėlius 1977: 96). Taigi, ragana Jonišio apylinkių žmonių vaizduotėje yra įtakinga, ant kalno prie

ežero ar balos gyvenanti, žemės reljefą formuojanti būtybė, kerėtoja, magijos žinovė.

Norėtusi pasidalinti mintimis ir aptarti knygoje skelbiamus naratyvus apie būdingą Lietuvos senųjų šventviečių medį – ąžuolą, augusį Alkūnų (Baliūniškių) miške, kuris driekiasi per Jonišio ir Inturkės apylinkes. Tai buvo galingas medis: kamieno apimtis – 1,3 m, aukštis – 29 m (Balkutė 2016: 16). Vietos gyventojai jį ir vietą prie jo laikė šventais (115). Aiškinama, kad ąžuolas mena pasaulio pradžią, tvaną, jo amžius gal 800 ar 1000 metų (108, 111, 114). Dėl to sekmadieniais ar per gegužines vakaroti prie jo susirinkdavo žmonės iš apylinkių – Alkūnų, Kertadalės, Žydavainių, Paąžuolių, Savidėnų, Inturkės, Dubingių. Prie ąžuolo buvo aikštelė, kurioje buvo kūrenama ugnis, kartais šokama, grojama (109, 111, 112). Nekyla abejonių, kad kažkada šis ąžuolas turėjo religinę reikšmę. Ir nors jis – senovės baltų kulto vietų šventenybė, bet pasikeitus laikams ir jau seniai priėmus krikščionybę, ąžuolas žmonių sąmonėje išliko apgaubtas šventybės auros. Todėl ir dabar prie jo tebesimeldžiama (112, 116), ant šio medžio pakabintas Dievo Motinos paveikslas (108, 114). Buvo kalbama, kad prie jo pasirodydavo Dievas senelio pavidalu ir Marija (115). Viena pateikė pasakojo, esą ji girdėjo, kad ąžuole kažkas šnekėjo: „Prie Baliūniškio miško ąžuolo matydavo, girdėdavo, kad šneka kas, o nemato, kas šneka, bet šneka šventus žodžius <...>“ (115). Tai primena ąžuolo, kaip jungties su dievais, funkciją, paliudytą M. Pretorijaus Mažojoje Lietuvoje dar XVII a. (plg. su istoriko pasakojimu apie tai, kaip krivis prie ąžuolo kalbėdavosi su dievais – BRMŠ III: 240).

Būdingas knygą sudarančių sakmių veikėjas – velnias. Atsiskleidžia jo ryšys su akmeniu (neša akmenį, akmuo ištrūksta iš rankų, jame lieka pirštų žymės žr. 66, 67) ir vandenimis (170–172), ir tai yra esminiai, pirmapradžiai šio mitinio personažo bruožai. Jutonių kaime net vienas ežeras pavadintas Velniuko ežeru. Jame velnias ir plaukioja ar irstosi valtimi (171, 172). Sąsaja su akmenimis ir su kalnu atsispindi ir perkūno, kaip gamtos reiškinių, vaizdinyje. Sakmėje „Vaidulų kalno akmuo“ pasakojama apie „labai aukštą kalną“, ant kurio gulėjo akmuo. Į tą akmenį trenkdavo griaustinis: „kiekvienais metais tą akmenį daužo griausmas“ (130). Tad žmonių sąmonėje išliko archajiškus mitinių būtybių ar gamtos reiškinių ypatumus atspindintys vaizdiniai.

